

Ekonomia

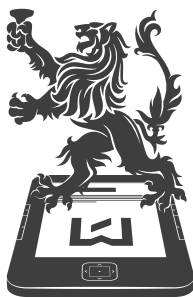
Terytorialne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw

Terytorium – kapitał społeczny – *governance*

Monika Słupińska

Terytorialne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Terytorialne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw

Terytorium – kapitał społeczny – *governance*

Monika Słupińska

Monika Słupińska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 39

RECENZENT

Marek W. Kozak

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Ewa Siwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

© Copyright by Monika Słupińska, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07379.16.0.M

Ark. wyd. 9,0; ark. druk. 12,875

ISBN 978-83-8088-093-1

e-ISBN 978-83-8088-094-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Pamięci prof. dr hab. Aleksandry Jewtuchowicz

Spis treści

Wstęp	9
-------	---

Rozdział I

Terytorium – ewolucja paradygmatu rozwoju **15**

1.1. Globalizacja i glocalizacja – nowe spojrzenie na uwarunkowania rozwoju	15
1.2. Rozwój lokalny jako płaszczyzna budowania konkurencyjności przedsiębiorstw	18
1.3. Przestrzeń i terytorium – narodziny terytorialnego paradygmatu rozwoju	21
1.4. Terytorialne systemy produkcyjne	26

Rozdział II

Kapitał terytorialny i sposoby jego wykorzystania **33**

2.1. Pojęcie i rodzaje kapitału terytorialnego	33
2.2. Kapitał społeczny	37
2.3. <i>Governance</i> –współzarządzanie rozwojem terytorium	44

Rozdział III

Podejście terytorialne w politykach rozwoju **53**

3.1. Terytorialny wymiar rozwoju w polityce spójności Unii Europejskiej	54
3.2. Pozaeuropejskie spojrzenie na koncepcję terytorialnego podejścia do rozwoju	65
3.3. Idea <i>governance</i> w ujęciu OECD i w działaniach Unii Europejskiej	68
3.4. Strategia rozwoju kapitału społecznego w Polsce	76

Rozdział IV

Rola terytorium w rozwoju przedsiębiorstw – badanie kapitału społecznego w regionie łódzkim

	83
4.1. Przesłanki i cel badania	83
4.2. Opis metodologii badania	85
4.3. Charakterystyka grupy badawczej	88
4.4. Wiedza i korzystanie z programów pomocowych	93
4.4.1. Wiedza o programach pomocowych	93
4.4.2. Korzystanie z programów pomocowych	95
4.5. Współpraca z przedsiębiorstwami	99
4.5.1. Skłonność do współpracy	99
4.5.2. Częstotliwość współpracy	101
4.6. Współpraca z innymi podmiotami	104
4.7. Współpraca z instytucjami publicznymi	124
4.8. Istotność współpracy dla badanych przedsiębiorstw	136
4.9. Zaufanie w biznesie	161
4.9.1. Zaufanie do firm	161
4.9.2. Zaufanie do ludzi	166
4.10. Relacje pomiędzy przedsiębiorstwami a Centrum Obsługi Przedsiębiorcy	172
4.11. Podsumowanie wyników badania	177
Zakończenie	181
Literatura	185
Territorial determinants of enterprises development. Territory – Social capital – Governance (Summary)	199
Spis tabel i rysunków	201
Od Redakcji	205

Wstęp

Ostatnie dekady to okres, w którym obserwujemy rosnące zainteresowanie regionem, rozpatrywanym jako podstawowa płaszczyzna rozwoju społeczno-gospodarczego. Studia regionalne, zmierzające do głębszego zrozumienia procesów rozwoju regionów, skoncentrowały uwagę badaczy m.in. na roli relacji zachodzących pomiędzy podmiotami funkcjonującymi w określonej przestrzeni społeczno-gospodarczej. Relacje te, będące wynikiem wspólnych doświadczeń historycznych, wspólnie dzielonych wartości i norm, umiejętności i woli współpracy oraz zaufania przesądzają o specyfice danej społeczności i tworzą określony klimat społeczny dla procesów rozwoju. Podmioty lokalne, łączące je wzajemne powiązania, sposób zorganizowania tworzą pewną konstrukcję społeczną określaną mianem terytorium. W tym rozumieniu terytorium nabiera podmiotowego charakteru, nie jest jedynie przestrzenią geograficzną określoną granicami administracyjnymi, ale staje się specyficznym aktorem społeczno-gospodarczym, posiadającym wewnętrzną logikę, sposób zorganizowania i dynamikę rozwoju.

Ewolucja w myśleniu o rozwoju obserwowana w ostatnich latach doprowadziła nie tylko do pewnej reorientacji studiów teoretycznych, ale także znalazła swój wymiar praktyczny, przejawiający się przeformułowaniem kierunków i samego podejścia do interwencji publicznej. Istotą tych zmian jest coraz wyraźniejsze akcentowanie wymiaru terytorialnego w myśleniu o rozwoju i w prowadzeniu polityk rozwojowych. Kluczowe stają się zatem takie kwestie, jak identyfikowanie wspólnych potencjałów i wyzwań, wymiana doświadczeń i współpraca pomiędzy podmiotami współdziałającymi cele i wartości oraz umiejętność włączania jak najszerszych grup w działania na rzecz rozwoju.

Przyjęcie terytorialnego paradygmatu rozwoju za podstawę analiz procesów rozwojowych stawia również w nowym świetle pytanie o współczesne

uwarunkowania dla rozwoju przedsiębiorstw, w tym przede wszystkim o rolę kapitału społecznego i relacji pomiędzy sferą władzy i biznesu.

W niniejszej publikacji, stanowiącej pewnego rodzaju podsumowanie dotychczasowego dorobku autorki, podjęto próbę wyjaśnienia związków pomiędzy terytorium, rozumianym jako konstrukcja społeczna, a rozwojem przedsiębiorstw. Celem pracy było zbadanie czynników terytorialnych i ich wpływu na rozwój przedsiębiorstw lokalnych. W pracy skoncentrowano się w sposób szczególny na roli, jaką w tym kontekście pełni kapitał społeczny oraz na współczesnych metodach sterowania procesem rozwoju terytorium (*governance*). Autorka swoje rozważania oparła na tezie mówiącej, że terytorium wraz z jego cechami w sposób istotny warunkuje funkcjonowanie i rozwój przedsiębiorstw lokalnych. Postawiona w pracy hipoteza, która została poddana weryfikacji, odniesiona została do konkretnego obszaru, jakim jest region łódzki, i brzmi następująco: niski poziom rozwoju kapitału społecznego hamuje wykształcanie się terytorium w rozumieniu przyjętym w niniejszej pracy. Metody weryfikacji sprawdzenia tak sformułowanej hipotezy obejmują zarówno studia literaturowe, jak i badanie empiryczne. W celu weryfikacji hipotezy badawczej postawione zostało w pracy w zasadzie jedno podstawowe pytanie badawcze: czy każde środowisko lokalne jest terytorium i kiedy możemy stwierdzić, że dany obszar spełnia kryteria terytorium? Próbę odpowiedzi na to pytanie stanowią nie tylko rozważania teoretyczne, ale także wyniki uzyskane w badaniu empirycznym przeprowadzonym na potrzeby niniejszej pracy.

Odpowiadając na to pytanie, zasadne wydaje się odwołanie do perspektywy badawczej zaproponowanej przez A. Jewtuchowicz, która w swojej analizie istoty terytorium proponuje postrzeganie tej konstrukcji przez pryzmat określonej przestrzeni relacji (Jewtuchowicz, 2005 i 2014). Czym jest przestrzeń relacji? Jest odwołaniem się w sposób bezpośredni do kapitału społecznego zapewniającego dynamikę, rodzaj i jakość relacji pomiędzy poszczególnymi aktorami lokalnymi. Terytorium zatem potrzebuje określonej formy i treści. Jego formę tworzą rozmaite podmioty lokalne, w skład których wchodzi władze lokalne, przedsiębiorstwa i różnego rodzaju zorganizowane formy społeczności lokalnych, zaś treść terytorium (jego zawartość) stanowi sieć relacji pomiędzy tymi podmiotami. Rodzaj i jakość tych relacji determinowane są przez dwie składowe: poziom rozwoju kapitału społecznego i skłonność (umiejętność) współzarządzania rozwojem w sposób angażujący jak najszerszą grupę interesariuszy lokalnych. W budowaniu relacji sprzyjających tworzeniu terytorium ważnym czynnikiem jest zaufanie oraz – związana z zaufaniem – chęć do współpracy, postrzeganej jako sposób na wspólne rozwiązywanie problemów bądź sposób na osiągnięcie wspólnych celów. Cechy te wykształcają się w procesie

nabywania wspólnych doświadczeń, rozwoju kulturowego i historycznego społeczności lokalnych. Nie pozostają jednak obojętne na współczesność, na którą zasadniczy wpływ mają regulacje prawne i określony klimat polityczny. Przepisy prawa tworzą podstawy porządkujące relacje pomiędzy różnego rodzaju podmiotami, określają także zakres i sposób wykonywania przez nie swoich kompetencji. Dla przedsiębiorstw dobre, przejrzyste i stabilne prawo oznacza większą przewidywalność i bezpieczeństwo w podejmowaniu działań. Na proces rozwoju terytorium znaczenie ma także wspomniany już odpowiedni klimat polityczny, przez który rozumieć należy skłonność władzy do tworzenia warunków umożliwiających rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Klimat sprzyjający budowaniu zaufania do instytucji publicznych, klimat zachęcający do współpracy, wyrażania swoich opinii i oczekiwań. Bez odpowiedniego klimatu politycznego nie jest możliwa rzeczywista partycypacja społeczności lokalnej w zarządzaniu rozwojem, brak bowiem będzie właściwych relacji niezbędnych do urzeczywistnienia koncepcji *governance*.

Praca składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy poświęcony został przedstawieniu ewolucji paradygmatu rozwoju, która doprowadziła do wyodrębnienia, na podstawie wcześniej sformułowanych teorii rozwoju lokalnego, podejścia ukierunkowanego terytorialnie. Postępujący proces globalizacji uwypuklił znaczenie środowisk lokalnych dla budowy konkurencyjności podmiotów gospodarczych. Wykształcił się nowy termin, „glokalizacja”, odzwierciedlający związki pomiędzy globalnym i lokalnym wymiarem rozwoju. Nowy paradygmat opiera się na założeniu, że to właśnie terytorium stanowi podstawową płaszczyznę rozwoju, a jego zróżnicowane cechy są elementem sprzyjającym bądź hamującym proces rozwoju przedsiębiorstw na danym obszarze. Terytorium wraz z jego specyficznymi cechami pozwala przedsiębiorstwom w oparciu o zasoby lokalne konkurować globalnie. „Terytorium” to najczęściej pojawiające się w pracy pojęcie. Stosunkowo rzadko stosowany termin „region” odnosi się *de facto* do terytorium, wraz z podmiotami i relacjami zachodzącymi pomiędzy nimi.

W drugim rozdziale pracy skoncentrowano się na omówieniu kluczowego czynnika wyjaśniającego istotę i sposób organizacji terytorium, jakim jest kapitał terytorialny. Definiowany jest on jako dostępność do szerokiej gamy czynników materialnych i niematerialnych na danym obszarze, które mogą tworzyć określone zasoby lub ograniczenia, decydujące o funkcjonowaniu terytorium (Markowski, 2015, s. 14). Główną składową kapitału terytorialnego jest kapitał społeczny, określane często mianem kapitału relacyjnego. Kapitał społeczny odzwierciedla określony zasób umiejętności społeczności lokalnych, zdolność i skłonność do samoorganizowania się i współpracy, współdzielenie pewnych

norm i wartości. Czynniki te determinują określoną formę organizacji produkcji, prowadząc do wykształcania się terytorialnych form organizacji produkcji (w pracy zawężonych do terytorialnych systemów produkcyjnych). Pojęcia „kapitał społeczny” i „kapitał relacyjny” stosowane są w niniejszej pracy zamiennie. Większość autorów zajmujących się badaniami kapitału społecznego w zasadzie podobnie traktuje te pojęcia – jako synonimy – choć w literaturze przedmiotu obecne jest także podejście różnicujące oba te terminy (Camagni, 2008). Wraz z rozwojem kapitału społecznego rośnie skłonność społeczeństw do włączania się w procesy zarządzania rozwojem społeczno-gospodarczym. Specyfika terytorium wymusza więc przyjęcie nowych metod sterowania jego rozwojem, umożliwiających wszystkim zainteresowanym podmiotom aktywne włączanie się w programowanie i wdrażanie działań rozwojowych. Rozdział drugi kończy się omówieniem koncepcji *governance*. W naukach regionalnych ten termin odnosi się do form regulacji i koordynacji zachowań podmiotów gospodarczych, przypisując przy tym kluczową rolę instytucjom publicznym w tworzeniu warunków do urzeczywistnienia koncepcji *governance*. W niniejszej pracy określono nim model zarządzania procesami rozwoju polegający na włączaniu w kreowanie i wdrażanie polityk oraz projektów rozwojowych wszystkich interesariuszy tych polityk, tj. instytucje, grupy społeczne i środowiska podzielające wspólne cele rozwojowe. Koncepcja *governance* jest zatem rozumiana jako współzarządzanie rozwojem, nie jest tożsama z „rządzeniem”, które jest wyłącznym atrybutem władzy.

W kolejnym, trzecim rozdziale pracy odwołano się do sfery polityk, adaptujących w ostatnich latach w coraz większym zakresie terytorialne podejście do rozwoju. Organizacje międzynarodowe, takie jak OECD czy Unia Europejska, w swoich dokumentach akcentują konieczność wprowadzania nowej filozofii rozwoju, koncentrującej się na potencjale tkwiącym w każdym terytorium. Działania Unii Europejskiej mają w tym kontekście wymiar praktyczny; jedna z kluczowych polityk, jaką jest polityka spójności, w okresie programowania 2014–2020 bardzo wyraźnie odwołuje się w swoich założeniach do koncepcji rozwoju ukierunkowanego terytorialnie (*place-based development*). Przyjęciu tej koncepcji towarzyszy szereg działań wspierających zarówno rozwój kapitału społecznego, jak i promujących wdrażanie nowoczesnej metody zarządzania rozwojem, jaką jest *governance*. Również w polskich dokumentach strategicznych uwzględnia się terytorialne podejście do rozwoju, a także dostrzega się znaczenie kapitału społecznego i formułuje się kierunki działań zmierzających do tworzenia warunków sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego.

Ostatni, czwarty rozdział pracy jest prezentacją wyników badania empirycznego przeprowadzonego w regionie łódzkim. Celem była identyfikacja i ocena czynnika terytorialnego, jakim jest kapitał społeczny poprzez zbadanie relacji pomiędzy sferą władzy i biznesu przy formułowaniu i realizacji polityki wspierania małych i średnich przedsiębiorstw. Aby zobrazować relacje pomiędzy podmiotami terytorialnymi, ocenie poddano także kwestie związane z zaufaniem, skłonnością przedsiębiorstw do współpracy z sektorem nauki i badań, a także do współpracy pomiędzy samymi przedsiębiorstwami. Badania wykonane zostały w ramach realizacji projektu pt. *Ocena skuteczności regionalnych systemów dystrybucji funduszy strukturalnych Unii Europejskiej dla podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności małych i średnich przedsiębiorstw. Studium porównawcze województwa łódzkiego i regionu Umbrii* (Projekt Narodowego Centrum Nauki nr 1432/B/Ho3/2011/40).

Publikacja adresowana jest do środowisk akademickich zainteresowanych problematyką dotyczącą terytorium, jego istoty, specyfiki, czynników mających wpływ na jego tworzenie i roli, jaką odgrywają czynniki terytorialne w rozwoju przedsiębiorstw. Odbiorcami książki mogą być także instytucje odpowiedzialne za kształtowanie i wdrażanie polityk rozwojowych, w realizację których mogłyby w większym stopniu być zaangażowane podmioty regionalne i lokalne. Pojęcie terytorium i pełne zrozumienie jego natury i roli w kreowaniu rozwoju nadal jest stosunkowo mało popularne, dlatego też niniejsza publikacja może być postrzegana jako jedna z prób upowszechniania i popularyzacji koncepcji terytorialnego paradygmatu rozwoju.

Rozdział I

Terytorium – ewolucja paradygmatu rozwoju

1.1. Globalizacja i glokalizacja – nowe spojrzenie na uwarunkowania rozwoju

Termin „globalizacja” po raz pierwszy pojawił się w słowniku *Webster’s Dictionary* już w 1961 r. Trzy lata później kanadyjski socjolog i filozof Herbert Marshall McLuhan użył pojęcia „globalna wioska”, jednak dopiero lata 90. ubiegłego wieku przyniosły ogromne zainteresowanie badaczy globalnym wymiarem rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturowego. W 1992 r. Roland Robertson opublikował stwierdzenie, że globalizacja to proces, poprzez który świat staje się w coraz większym stopniu „jednym wspólnym miejscem” (Robertson, 1992). W jego rozumieniu „globalizacja jako koncepcja odnosi się zarówno do „zmnijeszania się” świata, jak i zwiększania się stopnia pojmowania świata jako całości (Robertson, 1992, za: Czaja, 2001, s. 65)¹.

Globalizacja i jej immanentne cechy, tj. konkurencja, innowacja i efektywność, bardziej niż kiedykolwiek wyznaczają przedsiębiorstwom kierunki ich strategicznego rozwoju, opartego na adaptacji do globalnych wymogów i rynków. Głównymi aktorami globalizacji są duże korporacje transnarodowe, będące zarówno kreatorami, jak i uczestnikami

1 Globalizacja jest zjawiskiem opisywanym szeroko w literaturze krajowej i zagranicznej. Duży wkład w wyjaśnienie globalnego podejścia do rozwoju społecznego i gospodarczego wnieśli m.in.: R. Robertson (1992), P. Veltz (1996), Z. Bauman (2000), G. Benko, A. Lipietz (2000), A. Amin, N. Thrift (1993), Th.L. Friedman (2001). Wśród autorów polskich warto powołać się na prace A. Zorskiej (2000), I. Pietrzyk (2004), A. Jewtuchowicz (2005), K. Kucińskiego (2011) i innych.

globalizacji. Ich strategię rozwoju z jednej strony stanowią czynniki kreujący mechanizmy globalizacji, z drugiej zaś są odpowiedzią na zmiany zachodzące w zglobalizowanej gospodarce (postępująca integracja gospodarcza świata, liberalizacja przepływu czynników produkcji, wzrost znaczenia badań i rozwoju, skracanie cyklu życia produktów) (Sokołowicz, 2009, s. 49). Zjawiskiem towarzyszącym procesowi globalizacji jest wzrost roli, jaką w zakresie kreowania mechanizmów rozwojowych odgrywają obok czynników globalnych czynniki lokalne. Słusznie zauważa A. Pomieciński, że „globalizacja zawiera w sobie szczególnie rodzaj napięcia pomiędzy »partykularnym« i »ogólnym«, »lokalnym» i »ponadlokalnym«. Chociaż uznaje się powszechnie, że globalizacja to intensyfikacja ogólnoświatowych relacji społecznych, które wiążą oddalone od siebie miejsca, to jej immanentną cechą jest partycypacja w lokalnych kontekstach” (Pomieciński, 2009). Wprawdzie nie ulega wątpliwości, że globalizacja wyznacza trendy i wyzwania rozwojowe, jednak to płaszczyzna lokalna tworzy uwarunkowania do budowania przez przedsiębiorstwa swojej pozycji konkurencyjnej (Słupińska, 2013c, s. 93). Jak zauważa O. Torres, o ile konkurencja jest zjawiskiem globalnym, o tyle konkurencyjność jest nadal mocno zakorzeniona w sferze aktywności lokalnej (Torres, 2004, s. 23–24). S. Barczyk, w kontekście współlistnienia globalnej i lokalnej płaszczyzny rozwoju wskazuje na wykształcanie się terytorialnych układów kalejdoskopowych, „w których różne kombinacje lokalności wchodzi w sojusze z różnymi kombinacjami globalności” (Barczyk, 2010, s. 106). W tym kontekście zasadne wydaje się przeniesienie akcentu w badaniach nad procesami rozwoju społeczno-gospodarczego na płaszczyznę regionu.

Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw – jednych z aktorów światowej gospodarki – uwarunkowany jest szeregiem czynników o charakterze lokalnym, krajowym, jak również globalnym. Te ostatnie, związane z otwartością gospodarek, determinują określone zachowania konkurencyjne przedsiębiorstw, które, bez względu na swoją wielkość, zmuszone są do przyjmowania strategii wpisującej się w perspektywę globalną (Jewtuchowicz, 2005, s. 42). Odpowiedzią na wyzwania stawiane małym i średnim podmiotom przez postępujący proces globalizacji są relacje, więzi, zasoby kształtujące regionalne formy organizacji produkcji. Budowana na poziomie lokalnym konkurencyjność pozwala włączać się małym i średnim firmom w globalne procesy gospodarcze, w dostęp do globalnych zasobów i rynków zbytu. Jak zauważa A. Nowakowska, współczesna gospodarka światowa jest swoistą mozaiką regionalnych systemów produkcyjnych, w których każdy aktor działa w specyficznym otoczeniu regionalnym (charakteryzującym się określonym

potencjałem, jaki stanowią kapitał ludzki, kapitał społeczny, infrastruktura otoczenia biznesu, lokalna kultura i system instytucjonalny) skomunikowanym z globalną siecią powiązań zewnętrznych (Nowakowska, 2011, s. 13).

Globalizacja jest procesem związanym z tworzeniem sieci powiązań i współzależności pomiędzy krajami, gospodarkami, społeczeństwami i przedsiębiorstwami. Sieci te mają zróżnicowany charakter. Globalizacja ma wymiar nie tylko gospodarczy, ale też społeczny, kulturowy i polityczny, a jej istota polega na wyjątkowym przyspieszeniu globalnej wymiany informacji, kapitału, towarów i usług. Proces ten ze swej natury jest złożony i wielowymiarowy, zawierając w sobie często pewne (pozorne) sprzeczności. Jedną z nich jest silny związek pomiędzy globalizacją a lokalizmem i rozwojem regionalnym. Globalizacja, wywołująca także negatywne konsekwencje społeczne (polaryzacja dochodów, podział na „wygrane” i „przebrane” w procesie globalizacji społeczeństwa i kraje), spowodowała także odrodzenie się idei społeczeństwa obywatelskiego i lokalizmu. Jak zauważa K. Kuciński, „sławiąc i ganiąc globalizację nie zauważa się, że ma ona swoje *alter ego* podążające za nią niczym cień i stanowiące jej rewers. Tym rewersem [...] jest glokalizacja rozumiana jako rosnące znaczenie lokalnych społeczności i lokalnych gospodarek funkcjonujących w warunkach stwarzanych przez nabierające ogólnoświatowego charakteru procesy integracyjne oraz coraz większa rola lokalnych warunków działania podmiotów gospodarczych realizujących swoje globalne strategie. Okazuje się bowiem, że globalizacja wzmaga poczucie lokalności i zwiększa możliwości, jakie ona daje. Wyzwalając podmioty gospodarcze z niewoli miejsca, uzależnia jednocześnie ich sukces ekonomiczny od lokalnych warunków prowadzenia działalności gospodarczej” (Kuciński, 2011, s. 17).

Termin „glokalizacja” powstał z połączenia słów „globalność” i „lokalność” dla wyrażenia nierozzerwalnego charakteru związków pomiędzy zjawiskami i procesami zachodzącymi na poziomie światowym i lokalnym. Za autora tego pojęcia uważa się Rolanda Robertsona, brytyjskiego socjologa i antropologa kultury, który zaproponował, aby wszystko, co dzieje się ze społecznościami lokalnymi w warunkach globalizacji, a także sposób, w jaki społeczności te wchodzi w interakcje z globalnym otoczeniem, rozpatrywać w ujęciu procesowym. Proces ten określił mianem glokalizacji (Robertson, 1995).

Rozwój lokalny jest komplementarny i równoczesny z rozwojem globalnym. Globalizacja determinuje lokalne procesy rozwojowe, z drugiej strony sama jest uzależniona od cech lokalnych społeczności i gospodarek. Glokalizacja jest zatem postrzeganiem globalizacji

z perspektywy lokalnej; jest lokalną odpowiedzią na zjawiska globalne. Cechy lokalne, ukształtowane w procesie rozwoju historyczno-kulturowego, determinują kontekst działalności gospodarczej danego regionu, co jest odwołaniem do terytorialnego postrzegania rozwoju. Z drugiej strony procesy społeczne i gospodarcze zachodzące na poziomie lokalnym nie mogą być zrozumiane bez uwzględniania ich globalnego kontekstu (Kuciński, 2011, s. 20).

Glokalizacja charakteryzuje się dwiema cechami: dostępnością (płaszczyzna globalna w lokalnej) i bliskością (płaszczyzna lokalna w globalnej) (Torres, 2004). Dostępność ma związek z „odmiejscowieniem“ i możliwością nawiązania globalnych stosunków społeczno-gospodarczych. W tym rozumieniu dostępność związana jest z przeniesieniem płaszczyzny globalnej w lokalną. Dostępność jest ściśle związana z pojęciem sieci i bliskości funkcjonalnej lub organizacyjnej, które mają silne uwarunkowania terytorialne.

Lokalność i globalność przenikają się, stanowiąc dwa aspekty tego samego zjawiska – szeroko rozumianego rozwoju – nie mogą zatem być sobie przeciwstawiane. To właśnie zróżnicowania regionalne, specyfiki poszczególnych terytoriów stanowią przesłanki dla procesu globalizacji. Rozwój lokalny nie jest wszakże procesem zamkniętym w ramach danego terytorium, jest poddany uwarunkowaniom zewnętrznym i cechować się powinien myśleniem globalnym.

W sposób tylko z pozoru paradoksalny to właśnie postępujący proces globalizacji zwrócił uwagę badaczy na lokalny kontekst procesów rozwoju. Nierozzerwalne związki istniejące między lokalnym i globalnym wymiarem rozwoju skłoniły do poszukiwania odpowiedzi na pytanie o wpływ uwarunkowań lokalnych na konkurencyjność podmiotów lokalnych.

1.2. Rozwój lokalny jako płaszczyzna budowania konkurencyjności przedsiębiorstw

Zainteresowanie rozwojem lokalnym pojawiło się już w latach 60., kiedy uwaga badaczy kierować się zaczęła w stronę zbiorowych działań społeczności lokalnych i ich roli w kreowaniu rozwoju. Lata powojenne to okres, w którym powszechnie uważano, że jedynie duże przedsiębiorstwa odgrywają istotną rolę w kreowaniu postępu i rozwoju, a małe i średnie firmy – z racji swoich ograniczonych możliwości – pełnić mogą jedynie funkcje podwykonawców. Koncepcje rozwoju gospodarczego

opierającego się na działalności dużych przedsiębiorstw z pominięciem roli małych i średnich podmiotów gospodarczych zaczęły być przedmiotem krytyki, spowodowanej nasilaniem się niekorzystnych zjawisk społecznych. Jednym z nich była konieczność migracji ludności z obszarów mniej uprzemysłowionych i poszukiwanie pracy w innych miejscach. Zaczęły pojawiać się coraz silniejsze ruchy społeczne postulujące wdrażanie bardziej harmonijnego rozwoju terytorialnego.

Kryzys, jaki pojawił się w latach 70., stanowił kolejną przyczynę, dla której wzrosło zainteresowanie przedsiębiorczością mniejszej skali. Epoka fordyzmu, która przyniosła silną polaryzację gospodarczą i terytorialną, wykazała niezdolność dużych przedsiębiorstw do adaptowania się do zmian pojawiających się w otoczeniu. Sztywne i zhierarchizowane struktury organizacyjne okazały się być istotną przeszkodą przy wdrażaniu zmian technicznych i podejmowaniu nowych projektów. Duże przedsiębiorstwa zaczęły zatem modernizować swoje sposoby organizacji produkcji i struktury organizacyjne w kierunku modelu bardziej elastycznego, związanego z decentralizacją produkcji, z wyodrębnianiem mniejszych jednostek gospodarczych współpracujących ze sobą w ramach sieci.

Równoległe z tymi procesami zaczęto zauważać większą zdolność do dostosowywania się do zmian gospodarczych ze strony małych i średnich podmiotów gospodarczych, które płynnie włączały się w restrukturyzujące się systemy produkcyjne. Dynamika rozwoju małych i średnich firm w latach 70. i 80., często będących inicjatywami lokalnymi, ich duże zdolności adaptacyjne, a także coraz silniej dostrzegana ich rola społeczna (tworzenie miejsc pracy) spowodowały reorientację polityk zarządzania rozwojem w wielu państwach zachodniej Europy. Kryzys produkcji dużej skali skutkujący upadkiem wielu dużych podmiotów i narastaniem bezrobocia strukturalnego (szczególnie w tradycyjnych gałęziach przemysłu), a tym samym konieczność podejmowania przez rządy centralne działań na rzecz rekonwersji regionów (przy rosnącym w wielu państwach deficycie budżetowym w tym okresie) skłonił państwa do większego zainteresowania decentralizacją i regionalizacją nie tylko polityk rozwoju, ale także zarządzania takimi obszarami, jak oświata, kształcenie, infrastruktura transportowa czy pomoc socjalna. Stopniowo także zagospodarowanie terytorialne przestawało być domeną rządów centralnych (staje się kompetencją społeczności lokalnych), a w procesie tym dostrzegana zaczyna być rola jakości i intensywności powiązań i relacji pomiędzy różnego rodzaju aktorami lokalnymi (Jewtuchowicz, 2005, s. 57).

Zjawiska te doprowadziły do powstania koncepcji rozwoju lokalnego, rozwoju kontestującego hegemonię dużych przedsiębiorstw

i promującego udział społeczności lokalnych w jego kreowaniu². W rozmaitych definicjach rozwoju lokalnego podkreślane są jego podstawowe cechy: (1) poczucie przynależności i utożsamianie się ze społecznością lokalną, które powodują rozwój określonych relacji w obrębie aktorów lokalnych, co skutkuje podejmowaniem różnego rodzaju inicjatyw lokalnych; (2) „lokalność” rozwoju jest wynikiem osadzenia go w określonej przestrzeni historycznej, gospodarczej, społecznej, kulturowej i symbolicznej, które to cechy sprzyjają tworzeniu aktywnej przestrzeni kontaktów; (3) rozwój lokalny jest rozwojem terytorialnym, wymaga tworzenia odpowiedniego środowiska materialnego i niematerialnego do realizacji rozmaitych inicjatyw; środowisko to winno opierać się na współpracy i współdziałaniu społeczności lokalnych przy jednoczesnym ich otwarciu na świat i na współpracę zewnętrzną; (4) jednym z najważniejszych czynników w kreowaniu trwałego rozwoju lokalnego jest wykształcenie właściwej przestrzeni negocjacji pomiędzy różnymi aktorami lokalnymi, w czym kluczową rolę odgrywać powinny władze lokalne.

Rozwój lokalny nie jest oczywiście procesem, który przebiega bez udziału władz centralnych czy też z wykluczeniem inwestycji z zewnątrz. Państwo poprzez tworzenie określonych ram prawno-administracyjno-finansowych stwarza bowiem warunki umożliwiające mobilizację społeczności lokalnych. Jak zauważa B. Pecquer, rozwój lokalny jest opiera się na integrowaniu społeczności lokalnych w procesie produkcji i dystrybucji dóbr materialnych, bez zamykania się w ramy mikroekonomii (Pecquer, 2000, s. 37, za: Jewtuchowicz, 2005, s. 61).

Badania, koncentrujące się wokół rozwoju lokalnego i kwestii związanych z postrzeganiem środowisk lokalnych jako bazy do budowania konkurencyjności podmiotów gospodarczych, przyczyniły się do wyodrębnienia się terytorialnego paradygmatu rozwoju. Terytorium w jego nowym rozumieniu staje się tym samym płaszczyzną wyjaśniającą nowe uwarunkowania dla rozwoju przedsiębiorstw.

2 Temat rozwoju lokalnego jest szeroko opisany, a literatura zajmująca się jego istotą i mechanizmami jest niezwykle bogata. Wśród autorów, którzy w swoich pracach poświęcają uwagę zagadnieniu rozwoju lokalnego, wymienić należy m.in.: B. Pecqueur (2000), G. Duché (1997, 2001), C. Lacour (1996), C. Courlet (1994), G. Colletis, J.-P. Gilly (1999) i inni. Także polska literatura przedmiotu jest stosunkowo bogata w dorobek opracowań z zakresu rozwoju lokalnego. Szczególnie cenny jest tutaj dorobek m.in.: I. Pietrzyk (1995, 2000, 2001, 2004), A. Jewtuchowicz (2000, 2005), J. Parysek (1997), B. Jałowiecki (1989), D. Stawasz, T. Markowski (2001) i inni.